

"הבשורה על-פי יהודה"

מאת עמוס עוז, כתר, 2014, 308 עמ'

הספר "הבשורה על-פי יהודה" מכון ליהודה איש קריות, האחרון שלא בישר עדיין. הספר הנו קול קורא בלהט נגד האנטישמיות בעולם, אשר מאות בשנים מציירת את ישו ושליחיו כארים בלונדינים וחיוריים ואת יהודה עם אף ארוך אוזניים בולטות ושיער שחור. יהודה הוא היהודי הבוגד לגבי כל

העולם הנוצרי. עוז חותר תחת המונח בוגד ומציע לו פירוש חדש והפוך. עוז קורא לאומות העולם להירפא מהגזענות כלפי העם היהודי. אבל פנימה עוז מציע הצעה סמויה ואלטרנטיבית למדינת ישראל, והיא לבחור בארץ יהודה: זוהי ארץ ללא גבולות, עם קהילה שמדברת עברית וחיה לצד קהילות אתניות אחרות דוברות שפות אחרות. ככה עוז חוזה את העתיד, כשהוא יוצא מתוך עבר אלטרנטיבי. היציאה למלחמה על גבולות משלנו לא צלחה. ראשית, משום שהיא הולידה רצף נמשך של מלחמות וסכסוך מר שרק הולך ומעמיק בינינו לבין שכנינו. שנית, משום שעד היום נותרנו עם ללא גבולות כשם שהיינו במשך אלפי שנים. קונספט המדינה לא הולך יד ביד עם העם היהודי. רבות דובר על נורמליזציה של העם היהודי, והנה אחרי 66 שנים ברור כבר שהעם הזה העתיק את האנומליה שלו גם אל תוך המדינה.

שאלתיאל אברבנאל, גיבור משנה בספר, העז למרוד בבן-גוריון. הוא היה הקול היחיד שהתנגד לצאת למלחמת העצמאות. עד מהרה הוכרז כבוגד. ממש כמו יהודה איש קריות. הספר מציע בדיקה מחדש של המושג בוגד. בדיקה חתרנית. גם להרצל קראו בוגד גם לרבין ולכל מי שמעז לזוז מעמדותיו ולהציע אלטרנטיבה לקונצנוס. גם שמואל הצעיר, גיבור הספר וגם עמוס עוז הם כאלה. חודשים לפני יציאת הספר השווה עוז את המתנחלים בפעולות תג מחיר שלהם לניאו נאצים וכל העולם התהפך עליו. מיד קראו לו

האליטיסטי על קהל לנוכח התערערות מעמדו בחברה והתחרות שקמה לו הן מצד הזמרים העממיים (אל מסטר דה חוגלריה) והן מצד אנשי הכנסייה (אל מסטר דה קלרסיה). כדי לקושש את לחמו נאלץ המשורר להתאים את שיריו לטעם הקהל ולהיאבק על מעמדו בציבור ובקרב האצולה. דורון מדגימה את קובלנת משוררי התקופה על מצב המשורר בדורם הן באמצעות חילופי הדברים בין המלך אלפונסו העשירי לבין בכיר משורריו, ג'יט ריקר, הן באמצעות שירתם של שמואל אבן ששון, יצחק אלאחדב ושלמה בונפיד, אחרון המשוררים בספרד הנוצרית (קטלוגיה מאות 14-15).

הפרק האחרון בספר עוסק בהשפעת תפיסת האהבה הטרוכדורית על המשוררים העבריים בספרד הנוצרית. דורון מרחיבה את הדיבור על הטרוכדורים ועל דמות האהבה החצרונית, המעודנת, האצילה והרוחנית הבאה לידי ביטוי בשירתם, שבמרכזו דמות אישה נעלה מבחינה חברתית ונשואה, בה הם תלויים ואותה הם משמשים כשם שהווסל תלוי בפאודל ומשרת אותו. מפגש המשוררים העבריים עם שירת הטרוכדורים ניכר ביצירתם של משולם דיפיארה, אברהם אבן חסדאי, יעקב בן אלעזר ובפרט טדרוס אבולעפיה, שחידושו בולטים בסוגה זו. דורון מדגימה זיקות בין שירתם לבין שירת הטרוכדורים ביחס לאהובה ולאהבה עצמה, בשאיפתם לסבל הכרוך באהבה מבחירה מודעת, במבנה ובסגנון. עוד היא מדגימה שילוב מעניין בין מאפיינים טרוכדוריים של אהבה מעודנת לבין האהבה ההדוניסטית הקיימת בשירה האנדלוסית.

תובנותיה של דורון, פרי שלושים שנות מחקר, מנוסחות באופן בהיר ומושך, קריא ופותח אופקים לכל שוחר תרבות. בנספחים כלולים במלואם השירים מתוכם צייטה הכותבת במהלך הדיונים בפרקי הספר, דבר שחשיבותו לא רק בעצם הנגשתם לקורא, אלא במעשה כינוסם יחדיו, בחינת אנתולוגיה לשירת התקופה. כל זה מובא בפורמט נאה ומאיר עיניים, המשלב בתוכו תמונות מתוך כתבי-יד קנטיגס דה סנטה מריה לאלפונסו העשירי.

ברוחב היריעה הכולל מיצירתם של מגוון משוררים יהודים ונוצרים שפעלו בספרד הנוצרית, בהיבטים המחקריים החדשים שהוא מציע ובהשוואות המרתקות והמלומדות לספרות הספרדית בת הזמן, מגדיר ספרה החלוצי של דורון את מאפייניה של השירה העברית שנכתבה במשך שלוש מאות שנה בספרד הנוצרית, וקובע בה מוסכמות פואטיות. בכך הוא מצדיק את היותה ראויה לכינוי 'תור הזהב השני', ופותח תקופה חדשה במחקר שירת ימי-הביניים העברית, בכללותה. ■

בוגד. וכשם שעוז מצליף בעולם בגלל האנטישמיות כך איננו חושש להצליף בנו על אותם דברים ממש.

עוז עוסק בדמותו של יהודה איש קריות כל חייו. החל מאז שדודו של אביו, יוסף קלוזנר הקדיש לו מחקר, פרט שהוטמן בספר כביצת פסחא שעל הקורא לצאת לחפש. דרך הספר "לדעת אישה" שיהודה משוטט בו, ספר העוסק בריגול ובגידה. וכלה בספרו זה, שהבוגד הופך במהלכו לאיש המקדים את זמנו; גמיש ופתוח במחשבה; רואה חמישה צעדים קדימה; איש בעל חזון; איש אוהב שרץ למען אחרים למרחקים ארוכים – ומבייש את קוראיו בעולם הנוצרי, על הדרך שבה ראו כל חייהם את יהודה, קרי את היהודי. בברית החדשה ה"בשורות" הן של השליחים. במאה הקודמת חתר הסופר ז'ורז' סרמגו תחת המבשרים האלה וקרא לספרו האלמותי: "הבשורה על פי ישו". הקוראים חשבו פתאום: הי, אף פעם לא שמענו מה לישו עצמו יש לומר. אבל היה עוד אחד שלא אמר את דברו – יהודה. הספר ממצב מחדש את המיתוס של ישו כבשר ודם ושל יהודה כאיש אוהב ומאמין, מאמין אף יותר מישו עצמו. ושוב, עוז מצליח להיות נביא המצליף בעמו אבל לא מוציא את דיבת הארץ רעה, אלא להיפך, מגן עליה בחירוף נפש מול העולם.

שאלתיאל אברבנאל לא היה ולא נברא. אך עוז בוחר שם ספרדי טהור מירושלים לשאת את הבשורה. הקהילה הספרדית שישבה שנים הרבה בירושלים ללא גבולות מדינה התפתחה להיות קהילה דתית הרבה פחות פנאטית מהקהילה החרדית האשכנזית. ולכן אחד כמוהו יכול היה להציע הצעה דמיונית רגועה ושלווה כזו. דמותו כל כך אמינה שלרגע אתה רוצה לבדוק את פועלו. עוז הצעיר, על אף שהעריך את בן-גוריון, לא היסס לבקר אותו כבר אז ולשלוח לו מכתב, שהתפרסם בעיתון, וזיכה אותו בפגישה היסטורית, המוזכרת ב"סיפור על אהבה וחושך".

הספר של עוז הוא דה-קונסטרוקציה של הציונות ובדיקה מחדש של האופציה האחרת. אופציה שמבטאת את הייאוש ואת ההבנה של תהליכים היסטוריים המוליכים להכרה שבסוף תגיע המלחמה שבה נפסיד. אנחנו כבר לא ממש מנצחים בשום מלחמה. לאורך כל הרומן מתנהלת השוואה בין יהודה איש קריות ובין אברבנאל. חייהם מתנהלים במקביל.

ובעניין אחר: באופן ידידותי עוז הסכים לפתוח בפנינו דלת ולהשאיר בידינו את צרור המפתחות לכלל יצירתו, בספר הזה. כבר הזכירו את הדמיון לכל ספרי ירושלים. לספר הנעורים "פנתר במרתף" הנפתח במשפט: "כל חיי קראו לי בוגד". הזכירו את "מיכאל שלי" ואת "סיפור על אהבה וחושך". בקשר ליהודה מצאתי רמזים לדמות מחלק העיתונים ב"לדעת אישה" ורמזים

לגיבור הראשי שם. יש רמזים והפניות לספר "המצב השלישי" על מתקני עולם בירושלים ול"אל תגידי לילה". בספר "מנוחה נכונה" יוצא יונתן הצעיר למסע אסור לפטרה. הוא רוצה לעבור את הגבול וכך מתגרה גם בגבול שבין חיים ומוות. בדרך הוא פוגש זקן מתבודד בנגב שמזהיר אותו: יתפסו אותך, יאנסו אותך מאחורה, יחתכו לך את הזין, יענו אותך ואז יהרגו אותך. ואף על פי כן יונתן יוצא לדרך. בירדן הוא יורה את כל התחמושת, מקיא, משתין, מתרוקן כליל ואז רוצה לחזור לחיים, רץ את כל הדרך המסוכנת וחוזר. מוכן לחיות את מה שהוא מכנה "יום קטנות". אולי אפילו נרמזו שכל הספר היה סובלימציה של ניסיון התאבדות או כמיהת מוות של עוז הצעיר. בספר החדש כך בדיוק נהרג בנו של אברבנאל. הסייט המסוים הזה לא הניח לעוז מאז "מנוחה נכונה".

רק על פרק 18 לבדו ראוי לערוך עבודת מחקר. הפרק משוטט ביצירתו המוקדמת של עוז "עד מוות": "ערב אחד סיפר לו גרשום ואלד מעשה שהיה בגדוד צלבנים שיצא במחצית המאה האחת-עשרה מחבל אביניון בדרכו לירושלים", זה ה"תירוץ הריאליסטי" לחזור לסיפור של קבוצת הצלבנים. במקור, הקבוצה הולכת ומתחסלת בקור וברעב עוד באירופה, נותרת בחוסר כל, ומגיעה בהזיות שלפני המוות לירושלים של מעלה: "תמיד שיוו לנגדם את מראה ירושלים הפלאית, עיר שאינה מן העולם הזה, עיר שאין בה לא רוע ולא ייסורים כי אם שלוות עולם שמימית עם אהבה עמוקה וצלולה, עיר שטופה כולה אור נצחי של חמלה וחסד." (עמ' 85) אבל בספר הזה עוז נותן לקבוצה הזדמנות נוספת ובדרך לירושלים הם מוצאים כפר קטן בסלובניה, וחיים שלווים הרבה יותר ממה שירושלים תוכל לתת להם אי פעם. עוז מציג להשאיר את הערגה לירושלים בלבב פנימה, ולמצוא לך מקום ירוק עם אוויר משוטטים באחו, הרחק ממנה. הלקח הוא שכשאתה לא מתקן עולם אתה מתפטר וחי בשקט ואפילו מוצא לך גן עדן, ובעצם מגשים את האידיאל בלי לשפוך דם.

עוז יוצר אווירה היפנוטית: חורף בחוץ, גשם ומים על כל צורותיהם מטפטפים, נוזלים, ניתכים, זולגים לאורך הספר; הרפיסטיבייות של להאכיל את הדגים; להכין תה; טלק על הזקן; גשם; בין גשם לגשם; בפנים חם, אח מבווערת, מזג אוויר תוך רחמי. כל אלה אלמנטים היפנוטיים (מאמר בנושא ראו: זילברמן דורית: מכשף השבט. הוצאת מעריב. 1999). ואכן בבית החם שמואל מוצא לו אהבה של אימא. לא אימא אימהית. אולי אפילו אימא אנטי אימהית. אבל אימא. ובעצם לחורף אחד שמואל אימץ לו אימא ואבא כמו שהוא רצה, ואז נולד מחדש.

בשורות בתיקו

על ספרו של עמוס עוז "הבשורה על-פי יהודה", כתר 2014, 308 עמ'

הספר "הבשורה על-פי יהודה" מבקש להבין את מכמניהן של שתי תקופות הרות גורל בתולדות עם ישראל והעולם: ימיה הראשונים של הנצרות, ולידתה של מדינת ישראל. "המתנוך" בין שתי התקופות האלו הוא שמואל אש, סטודנט באוניברסיטה העברית, אשר זונח את לימודיו ומחקרו על ישוע ויהודה איש קריות – משום חסרון כיס (אביו פושט את הרגל ואיננו יכול עוד לממן את לימודיו), ומשום שירדנה, חברתו, נטשה אותו והתחתנה עם אחר. הוא נענה למודעה המציעה עבודה מוזרה: לארח לחברה לאיש זקן ונכה בשם גרשום ואלד. השיחות עמו ועם כלתו, עתליה אברבנאל, הן מעין דיאלוגים אפלטוניים, עילה להבעת דעות וחשיפת מכמנים פילוסופיים על דברי ימיה של הנצרות ועל יסודה של מדינת ישראל. לפי התיאוריה של שמואל, יהודה איש קריות לא בגד בישוע, אדרבה, הוא היה בעצם הנוצרי הראשון הנאמן ביותר. הוא התאהב באישיותו הנפלאה, והיה משוכנע שהוא בן האלוהים. הוא סלד מאלוהי ישראל הקנא, וקיווה בכל מאודו שישוע יכול להתגלות כאל, ולכן האמין שהוא יכול לחולל נס ולרדת מהצלב. כשזה לא מתרחש, וישוע מתענה נוראות על הצלב, ונופח את נשמתו – הוא מבין שהוא שפך את דמו, והוא מתאבד. בספר יש קטע שלם (עמ' 267-277) הכתוב כביכול על ידי סופר עתיק המכיר את נבכי נפשו של יהודה איש קריות, מתאר את ייסוריו של ישוע ואת ייסוריו המצפון של יהודה על כך ששכנע אותו שהוא אלוה, ויש ביכולתו לחולל את נס הירידה מהצלב. הקטע הזה, הגם שהוא מבטא את התיאוריה של שמואל על "אי בגידתו" של יהודה – לא מובא בשום מקום ציון הקשר בינו ובין עיקר הספר. הקטע מבודד לגמרי, בלי קשר למה שקדם לו, ולמה שבא אחריו. לכאורה, חריגה מכלל א' בספרות – "אחדות היצירה", אך מסתבר שלסופר ברמתו של עמוס עוז – כנראה מותר.

בספר מובעת דעה על אלה שנחשבו לבוגדים (אפרופו – יהודה), אבל בעצם הקדימו את זמנם, וראו נכוחה את

לאווירה תורמות גם החיות המלוות כל הזמן, כל עמוד בספר, כל רגע מחיי הגיבורים. הן כל הזמן שם, שותפות לכל סצינה בחיי הדמויות. עוז הוא קוסטריצה של הספרות. בספר הילדים של עוז: "פתאום בעומק היער" מתפתחת פנטזיה של מה היה קורה אילו לא היו עוד בעלי חיים בעולם. רק תמונות שלהם היו תלויות בכיתה וכמה מורים עוד ידעו לחקות קולות שלהם. שני ילדים חריגים מוצאים בעומק היער את מחבואם של בעלי החיים. במקום שהוא או ראשית הימים – גן עדן, או חזון אחרית הימים. או שאין הבדל בין השניים. ושם הם מוצאים אושר חמלה וחסד וחוזרים לבשר את אשר גילו לכל שאר האנשים. עוז מחשיב מאוד את החמלה והחסד הנוולדים מן הקשר בין אנשים ובעלי חיים, ומוצא שבלעדיהם חיינו היו חסרים מאוד. גם אלה שאינם מגדלים חיות מחמד תלויים מאוד בציפורים, בדבורים, בנביחות הכלבים שבחוץ, בחתולים המשוטטים.

קוקייה נמרצת; כלב; דוב; ראש איל מקורזל; דממה הרובצת בגבה אליך; ראש אריה עיוור מגולף בתפקיד מקש על דלת הכניסה; דימויים – כמו מקור של עוף צמא; כמו תמונן גדול שהוטל על היבשה; ומעוטף כגולם ענקי של תולעת משי; כמו איכרה ממתינה לעז מתמהמהת; "צמד דגי זהב הבוהים בו בתוגה"; כמו כלב זקן שעדיין יש לו צורך שיבוא לפעמים איזה זר כדי שתהיה לו סיבה להתרגז ולפרוץ בנביחות, וזה רק בפתיחה. אספתי עמודים שלמים של בעלי חיים. מוטיב מרכזי של ראש השועל על מקל ההליכה, המשחר לטרף, הנו מוטיב מקביל לפסל הטורף לאורך הספר "אל תגידי לילה"; ישנן מטאפורות וישנם עמודים שלמים המוקדשים לכלב תועה או לחתול רחוב. תיאורים נוקבים ומרגשים כאחד, ממש כאילו תיארו לנו אנשים שאנחנו מזדהים ונקשרים אליהם. אפשר לכתוב מאמר שלם רק על בעלי החיים המשוטטים בספר כמו אותן שתי ציפורים המתעקשות לנקד את הדממה.

הספר נוגע ללב ועם זאת הוא ספר פילוסופי שמטפל במחקרים על ישוע הנוצרי. הספר אינו חושש לדבר ולא רק להציג. להביע רעיונות ולא רק לצייר תמונות. זהו ספר מסכם כיוון שהוא מצטט מכל ספריו הקודמים של עוז, ויחד עם זאת הוא ספר מרדני, בועט, חושב צעיר, מרענן את המחשבה. או כמו שאומרים בשפה צעירה – מרפרש. ספר שבודק את המסורת הרעיונית הציונית אבל יוצא חוצץ נגד מתקני עולם. עוז מפתיע. אינו שוקט על שמריו. בודק והופך ומפרק כל מושג שעל ברכיו גדל. גורם לכולנו לחשוב. עוז מערער על המיתוס של יהודה, מיתוס היהודי הבוגד, אך הוא מערער גם על המיתוס של מעטים וצודקים מול כל-העולם – נגדנו וכולם-רשעים.